Bronei Buivydaitei – 125-eri

Lionė LAPINSKIENĖ

Jos žodžiai čiurleno kaip tas Šaltupys

Bronė Buivydaitė (1895 12 08–1984 01 29) – lietuvių literatūroje nepelnytai primiršta, iki šiol didesnio tyrinėtojų dėmesio nesulaukusi Anykščių krašto rašytoja. Kūrybinis jos kelias nuo debiutinio Tyrų dukters slapyvardžiu pasirašyto eilėraščių rinkinio „Vasaros šnekos“ pasirodymo (1921 m.) iki paskutinės beletrizuotų memuarų knygos „Vargai vartus kilnoja“ (1982 m.) apima šešis XX a. dešimtmečius. Per tą laiką ji išbandė save kurdama įvairių žanrų tekstus – eilėraščius, pjeses ir literatūrines pasakas vaikų scenai, balades, apysakas, apsakymus ir memuarus, parašė romaną.

Buivydaitės adresatas, galėtume sakyti, universalus: yra tekstų vaikams, paaugliams ir suaugusiesiems. Į jos kūrybos kelią žvelgdami šių dienų tyrinėtojo akimis, galime teigti, jog sėkmingiausiai ji atsiskleidė kaip poetė lyrikė ir memuarų autorė, tačiau literatūrologų buvo labiau pastebėta ir įvertinta kaip vaikų literatūros kūrėja (Kęstučio Urbos, Jono Linkevičiaus, Viktorijos Daujotytės publikacijos). 1936 m. parašyta apysaka „Auksinis batelis“ tais pačiais metais įvertinta „Sakalo“ leidyklos 3-iąja premija, o 2017 m. gegužės 7 d. įrašyta į Lietuvos geriausių knygų vaikams šimtuką.

Buivydaitė – vadinamosios Voronežo kartos auklėtinė – savo didžiąja mokytoja visą gyvenimą laikė Kaune, „Saulės“ draugijos buhalterių kursuose (1911–1912), pažintą, lietuvių kalbą ir Pirmojo pasaulinio karo metais dėsčiusią Sofiją Kymantaitę-Čiurlionienę. Tai ji pirmiausia paskatino jėgas išbandyti parašant vieną kitą straipsnelį anų dienų „Šaltiniui“, „Ateities spinduliams“, „Ateičiai“.

Kartu su kitais į Lietuvą iš Voronežo B. Buivydaitė sugrįžo 1918 m. vasaros pradžioje, ten ji sidabro medaliu buvo baigusi Martyno Yčo mergaičių gimnaziją, lankiusi Mokytojų kursus ir, kaip dauguma kitų jaunuolių, jau buvo pasirengusi būti naudinga tėvynei Lietuvai.

Bronė Buivydaitė 1912 01 29 Kaune

1919 m. spalį prasidėjo nelengvas lietuvių kalbos mokytojo duonos pažinimo kelias Skuodo progimnazijoje, kur dirbdama B. Buivydaitė ilgėjosi ne tik gimtojo

Anykščių krašto, bet ir aktyvesnio Kauno kultūrinei intelektualinei aplinkai būdingo šurmulio. Sunku buvo priprasti ir prie savito žemaičių charakterio, ir prie kitokio jų gyvenimo būdo.

Tačiau galima sakyti, kad B. Buivydaitė tuo laiku save realizavo bendradarbiaudama katalikiškoje spaudoje. Ji buvo ateitininkė, į organizacijos gretas įstojo dar mokydamasi tuo metu aprusintoje Utenos progimnazijoje (1912–1914). Aktyvi šioje veikloje buvo ir Voronežo laikotarpiu – ten susiformuotoms tvirtoms katalikiškoms vertybėms ji liko ištikima visą gyvenimą, o „Pavasaris“, „Ateitis“, „Naujoji vaidilutė“, „Skaitymai“, „Naujoji Romuva“, „Židinys“ ir kiti leidiniai tapo svarbia jos kūrybinės saviraiškos tribūna.

Dešimtis kita Skuodo laikotarpiu sukurtų jaunatviškų, lyrizmo kupinų eilėraščių su vizualiai ryškiomis ir spalvingomis liaudies dainų intonacijomis buvo sudėti į pirmąjį rinkinį „Vasaros šnekos“. Būtent su juo į lietuvių literatūros istoriją B. Buivydaitė įėjo kaip pirmoji moteris poetė, išleidusi savo lyrikos rinkinį. Tiesa, nors reiklusis B. Sruoga recenzijoje ir negailėjo kritikos, tačiau vis dėlto pripažino, kad mergaitiškų svajų pilna autorė turi talentą kurti. Tais pačiais metais jos – vienintelės moters greta 13 vyrų poetų – kūryba išspausdinta ir K. Binkio parengtame almanache „Vainikai“.

Veiverių laikotarpis (1921–1925) B. Buivydaitei jau mielesnis. Pirmiausia, šis miestelis arčiau Kauno, kur atvažiavusi mėgdavo nueiti į koncertus, parodas, spektaklius. Dėl lėšų stygiaus negalėdama pati studijuoti Kauno universitete, jauna talentinga mokytoja mielai bendravo su šiame mieste gyvenusiais kitais kūrėjais – Vincu Mykolaičiu-Putinu, Juozu Tysliava, Juozu Žlabiu-Ženge, Sofija Kymantaite-Čiurlioniene, Salomėja Nėrimi ir kitais.

Svarbu prisiminti, kad, skirtingai nuo kai kurių kitų rašytojų moterų, B. Buivydaitė išaugo ir subrendo ne kaimo aplinkoje. Nors XX a. pradžioje Anykščiai atrodė nedidelis provincijos bažnytkaimis, amatininkiška jo aplinka vis tiek buvo kitokia, arčiau platesnio kultūros lauko nei gana konservatyvi anų metų kaimo aplinka. Tokia B. Buivydaitės ankstyvosios vaikystės ir paauglystės metų šio miestelio atmosfera įamžinta po 1948 m. vėl gyvenant tuose pačiuose Anykščiuose parašytuose memuaruose („Pro vaikystės langą“ (1969) ir „Vargai vartus kilnoja“ (1982). Be to, jos gyvenimo kelias iki 1940 m., siekiant mokslo ir vėliau dirbant lietuvių kalbos mokytoja, visą laiką vingiavo ne per kaimo aplinką, bet per miestelių ir miestų erdves, kurios, savaime aišku, buvo daug sparčiau kintančios,

modernėjančios.

Lietuvių kalbos mokytoja, rašytoja Bronė Buivydaitė su mokinėmis Alytuje 1946 m.

Tas pasakytina ir apie kultūriniu atžvilgiu gana progresyvų anų laikų Panevėžį, didžiausią miestą, kuriame B. Buivydaitė, kaip mokytoja ir literatė, gyveno ir kūrė ilgiausiai ir kur atvyko po ketverių Veiveriuose praleistų darbo metų (1921–1925). Panevėžys Lietuvoje garsėjo kaip išskirtinai aktyvaus intelektualinio gyvenimo centras. Čia prabėgo devyneri (1925–1934) brandžiausi jos darbo ir kūrybos metai, čia ji buvo bene žinomiausia Panevėžio mokytojų seminarijos mokytoja, dėsčiusi lietuvių kalbą, dirbusi bibliotekoje. Mokinės labai didžiavosi, kad jas moko žinoma rašytoja. Oi, kaip svarbu, kad šalia būtų autoritetas... Būtent gyvendama Panevėžyje B. Buivydaitė save įrašė ir į aktyvių visuomenininkų, kultūros skleidėjų gretas. Tuo laiku ji ne tik pati kūrė, bet ir visokeriopai skatino seminarijos auklėtinių meninę raišką. Pagal jos libretus mokytojas Mykolas Karka kūrė muziką ir abu pastatė kelias operetes. Jose vaidino ir seminaristai, ir iniciatyvūs suaugusieji, miesto bendruomenės nariai. Matydama scenos veikalų stygių, pati jų ėmėsi (pjesė „Mėlynas drugelis“, literatūrinė pasaka „Stebuklinga

radasta“, libretas „Šviesutė“ ir kt.).

Buivydaitės kūryboje prasmingai įamžinta gimtoji anykštėnų tarmė. Jos kūrinių, kad ir kokio jie žanro, kalba spalvinga, dinamiška ir meniškai įtaigi. Poetinėje šios autorės kalbėsenoje artimiausios, gerai pažįstamos aplinkos realijos ar šviesios, tarsi impresionistiniais potėpiais nuspalvintos kasdienybės akimirkos įgauna savitą daugiaprasmę simboliką, neretai sustiprinamą originalia metafora, taikliai parinktu epitetu ar metonimiškai nuskambančia detale. Tas ryšku jos Panevėžio laikotarpiu sukurtame eilėraščių rinkinyje „Skudučiai“ (1933) ir gyvenant Tauragėje gimusioje knygoje „Po žilvičiais“ (1939). Pastarosios pavadinimas simboliškas – juk vos už kelių žingsnių nuo B. Buivydaitės namų Anykščiuose prie Šaltupio išties siūravo žilvičiai. Kas žino, gal ir jo, siauručio, nedidelio upelio, ramybė su vaikystėje prie jo bėgiojant išmoktų gimtosios kalbos žodžių žavesiu visam laikui ir įsiskverbė į sielą, kad sukurtų savitą eilėraščių, romano ar apysakų ritmą, kad iš vienos ar kitos eilutės ir čiurlentų savitom anykštėniškom spalvom.

Buivydaitė – ir pirmoji lietuvių literatūros autorė, atsisakiusi darbo mokykloje ir, daugelio nuostabai, tolesniu savo gyvenimo keliu pasirinkusi… kūrybą. Toks žingsnis buvo žengtas dar 1934 m., prieš atsisveikinant su Panevėžiu. Mūsų literatūroje tai ir pirmojo probleminio romano („Atversti lapai“) mokyklų gyvenimo tema pasirodymo metai.

Romanas spaudoje kelis kartus recenzuotas, sulaukta ir neigiamų jo vertinimų. Pasak kai kurių kritikų, Buivydaitė atrodė tiesiog įžūli – juk išdrįso atvirai įvardyti mokyklos gyvenimo piktžaizdes. Ji kaltinta, kad be pagražinimų ir anuo metu Lietuvoje taip propaguoto mokyklų idealizavimo atskleidė tikrą šios aplinkos kasdienybę, individualizuotus mokytojų charakterius pavaizdavo su visais realiais trūkumais ir silpnybėmis. Pavyzdžiui, neleistinu šios profesijos autoriteto pažeminimu laikytas vedusio mokytojo Liepos meilės romanas su naivia, tėvų iš kaimo į miestą mokytis atvežta paaugle Gražute. O kur dar kiek pašaržuotai pavaizduoti iki išnaktų pakortuoti ar stikliuką mėgstantys kolegos mokytojai! Ir mokinių pasaulis, meniškai įtaigus ir nenuobodus, romane vis dėlto atsiveria su amžinomis paauglių ir jaunimo problemomis. Toks, koks buvo tada, koks, vertinant apibendrintai, yra ir dabar. Tai ne tik šiuo amžiaus tarpsniu atsirandančios subtilios, sudėtingų vidinių išgyvenimų nestokojančios dramos, bet ir aštrūs moksleivių konfliktai su mokytojais, tėvais, motyvacijos mokytis stoka, neretai vulgari, įvairių pagundų nestokojanti kasdienybė.

Šiandien galėtume pasakyti, kad B. Buivydaitė su šiuo romanu į mūsų literatūrą atėjo kaip talentinga, drąsi prozininkė ir atvėrė, tiesiog ant lėkštutės padėjo, gerai pažįstamas mokyklos gyvenimo problemas. O meno kūrinyje kritikuojamas juk niekas nenori būti! Turbūt daug kas iš mūsų dar nepamiršome situacijos ano amžiaus pabaigoje, kai visuomenė, perskaičiusi Ričardo Gavelio „Vilniaus pokerį“ ar Jurgos Ivanauskaitės „Raganą ir lietų“, tiesiog kunkuliavo pykdama ir Vilniaus centre toms knygoms vos laužų nesukrovė…

Išvada tokiais atvejais galima turbūt viena – jei meno kūrinys sukelia audrą visuomenėje, vadinasi, jame tikrai yra kas skatina mąstyti, vertinti, analizuoti ar atpažinti save. Tik talentingo kūrėjo pirštu baksnojamas žmogus ir gali būti skatinamas keistis ar bent pradėti plačiau mąstyti.

Laimei, būta ir plačiau matančių. XX a. ketvirtojo dešimtmečio laikotarpiu B. Buivydaitę, kaip apsiskaičiusią, savą kūrybinį braižą turinčią autorę, vertino Vincas Mykolaitis-Putinas, Juozas Keliuotis, Kazys Inčiūra, Kazys Binkis, Bernardas Brazdžionis, Gabrielė Petkevičaitė-Bitė ir kiti.

Turbūt nesuklysime teigdami, jog ketvirtasis ano amžiaus dešimtmetis kūrybos prasme B. Buivydaitei buvo tikras ėjimas į didįjį Parnaso kalną. 1936 m. Kaune veikusi „Sakalo“ leidykla už vaikams ir jaunimui išleistas knygas įsteigė tris premijas. Solidi komisija (Antanas Kniūkšta, Juozas Keliuotis, Kostas Korsakas, Vincas Maciūnas ir Motiejus Miškinis) už apysaką „Auksinis batelis“ III vietą paskyrė B. Buivydaitei. Be abejo, kūrėjai tai buvo didžiulis moralinis atpildas už nepelnytą ir neobjektyvią kritiką dėl „Atverstų lapų“. „Auksinis batelis“, kaip minėta, 2017 m. įrašytas į „100 geriausių knygų vaikams“ sąrašą (nr. 77). Vadinasi, geri kūriniai nesensta, o talentingi kūrėjai vertinami ne tik tol, kol gyvena.

Žodžiai

Pasiilgau žodžių, nuostabiai gerų,
Kur plevena žvaigždės, žydi ajerai...
Ten su savo gėla ir širdim deru,
Nors kažin kaip būtų bloga, negerai...

Supas žalios marios su baltais laivais...
Piemenio švilpynė rauda ant laukų...
Žodžiai, kaip likimas, vis savais keliais...
Bet dainoj dainuoju, mintimi seku...

Šneka jie karaliais pasakų krašte,
Gieda rugiagėlėj, miega diemedy...
Nežymėti žodžiai jokiame rašte,
Tik... teįrašyti mylinčioj širdy...

1936. X. 15

Buivydaitė ano amžiaus ketvirtojo dešimtmečio laikotarpiu buvo aktyvi literatūrinio proceso stebėtoja ir dalyvė, pirmojo moterų kūrybos almanacho „Aukštyn“ iniciatorė ir sudarytoja. Ši knyga, išleista 1930-aisiais Vytauto Didžiojo 500-ųjų mirties metinių proga, vertintina ne tik kaip ano meto patriotinių nuostatų deklaracija. Savo kūrybą almanache spausdino įvairių kartų ir skirtingos gyvenimo patirties turinčios autorės, todėl jis atspindėjo literatūrinio proceso raidą nuo XIX a. II pusės ir tapo gražia moteris kūrėjas vienijančia tribūna, perteikė pagarbą ir meilę vyresnėms visuomenininkėms literatėms (Liudvikai Didžiulienei, Lazdynų Pelėdai, Žemaitei, Gabrielei Petkevičaitei-Bitei), pristatė jas visuomenei kaip sektiną pavyzdį ir skiepijo mintį, kad dirbti ir kurti tėvynės Lietuvos labui yra prasminga, kilni pareiga. Kartu šis vien moterų kūrybą atspindintis leidinys išryškino ir kartų konfliktą, jaunųjų autorių pastangas kūryboje ir gyvenime labiau laisvėti – almanache ir besiblaškanti Salomėja Nėris, ir gimtųjų kaimo padangių negalinti pamiršti Petronėlė Orintaitė, ir Nelė

Mazalaitė, ir kitos. Almanache ryškios ir novatoriškos pastangos, kūrėjos turi tikslą „plunksna rodyti kelią į skaidresnę ateitį“, deklaruoja, jog yra su vyrais lygiavertės tuo metu naujesnėmis spalvomis besiskleidžiančio literatūros proceso dalyvės. Vadinasi, kūrybą almanacho sudarytoja B. Buivydaitė suvokė kaip visuomenei vertybinį poveikį turinčią priemonę.

Buivydaitė tuo laikotarpiu buvo ir aktyvi moterų rašytojų literatūrinių vakarų įvairiose Lietuvos vietovėse (Kaune, Panevėžyje, Rokiškyje, Tauragėje ir kt.) dalyvė, priklausė Lietuvos rašytojų sąjungai, dalyvavo jos 1938 m. surengtame suvažiavime. Taip pat buvo ir tais pačiais metais įvykusio II Lietuvos moterų suvažiavimo dalyvė, perskaitė specialiai parengtą referatą.

Tradiciškai įprasta teigti, kad būti rašytoju po 1940 m. Lietuvos okupavimo ir pokariu reiškė įsipareigojimą prisitaikyti prie sovietų gyvenimo būdą su visai kitokiomis vertybėmis propagavusios sistemos. Tačiau bekompromisė B. Buivydaitės laikysena pasikeitusios valdžios atžvilgiu deklaravo ką kita – ši kūrėja liko ištikima katalikiškomis vertybėmis pagrįstiems gyvenimo principams ir už lengvesnį duonos kąsnį neparduodamiems idealams. Nesvarbu, kad nuo pat sugrįžimo į Anykščius 1948 m. iki pažinties su rašytoja Aldona Liobyte (šeštojo dešimtmečio viduryje) ne vienus metus tą duonos kąsnį teko pelnytis iš pačios užaugintų ir Anykščių turgelyje parduotų daržovių ryšulėlių… Tarp kitko, ji dar surado ir už ką suruošti siuntinius nuo 1947 m. tremtyje kalinčiam vyrui istorikui Juozui Mičiuliui (1900–2003). Tiesa, didelės šeimos laimės ir meilės kūrėjai nebuvo lemta patirti: charakterių nesuderinamumo ir skirtingo požiūrio į gyvenimą problemos po vedybų Panevėžyje 1927-aisiais pradėjo ryškėti gana greitai, o iš tremties sugrįžęs vyras po metų kitų paliktame raštelyje buvo sąžiningas ir atviras: „Išeinu, nenoriu laukti tavo mirties. Noriu pagyventi sau“.

Galima svarstyti, ką sovietmečiu talentingai nepriklausomos Lietuvos kūrėjai reiškė gyventi ne šalies didmiestyje, bet nuošaliau esančiuose Anykščiuose. Iš laiškų ir atsiminimų apie B. Buivydaitę matyti jos pastangos, gyvenant ir tokiomis sąlygomis, domėtis literatūros procesu, noras bendrauti su jos talentą pripažįstančiais rašytojais.

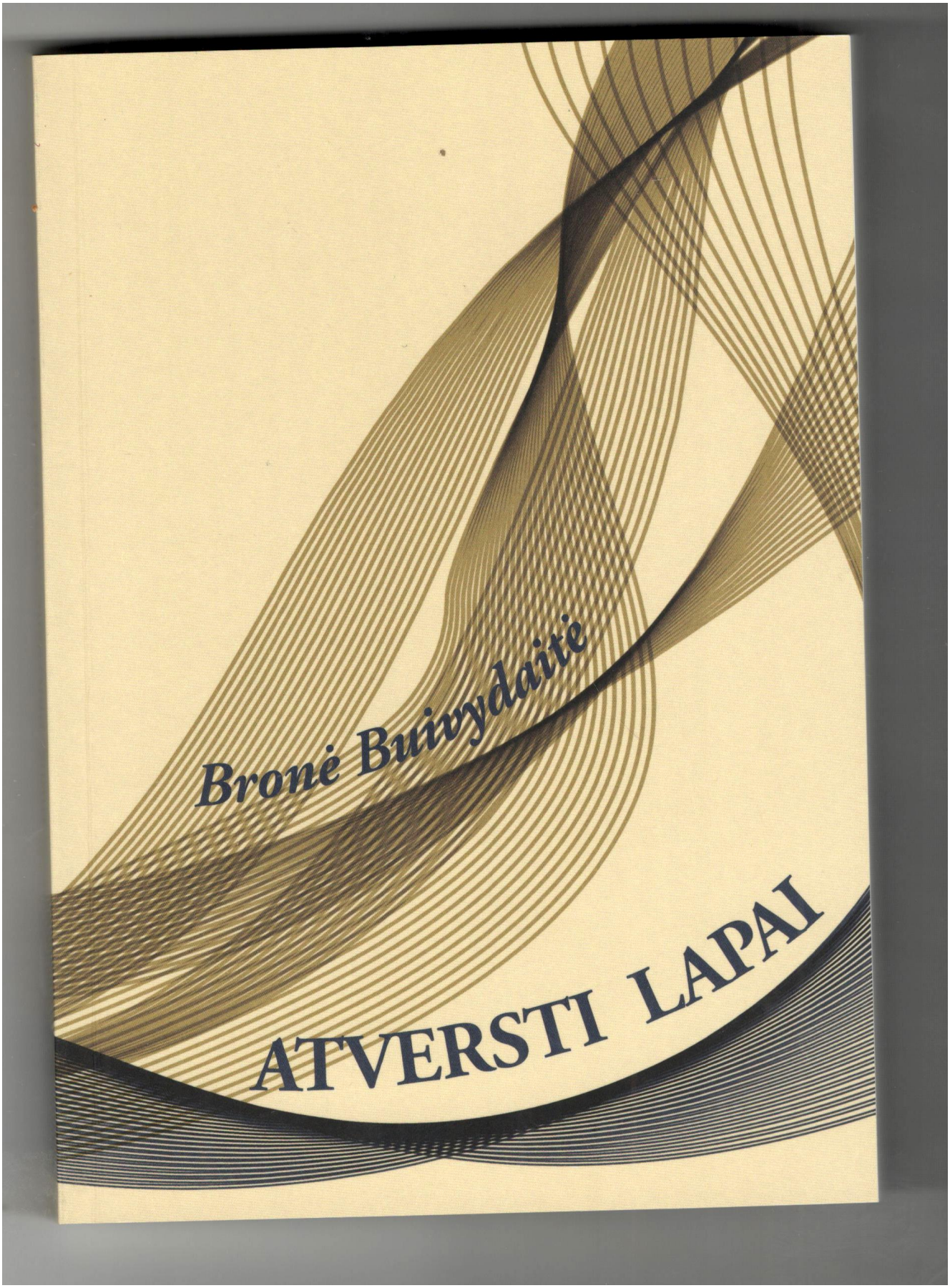
Bronė Buivydaitė
ATVERSTI LAPAI

Bronė Buivydaitė

Paukščiai vėtroje

Domintis B. Buivydaitės gyvenimu ir kūryba, bene didžiausia staigmena tapo pačios rašytojos pokariniu Anykščių laikotarpiu sudarytas ir nuo 1966 m. Lietuvių

literatūros ir meno archyvo fonduose saugotas eilėraščių rinkinio „Paukščiai vėtroje“[1] rankraštis. Šiandien jis, kaip ir minėtasis romanas „Atversti lapai“ bei 1919–1939 m. parašytų geriausių eilėraščių rinktinė[2], yra išleistas ir plačiajai visuomenei prieinamas. Šiandien žinome: pirmasis knygos „Paukščiai vėtroje“ eilėraštis sukurtas 1940 m., paskutinis – 1956 m., o dauguma tekstų parašyti 1942–1944 m. laikotarpiu, kai rašytoja gyveno Alytuje ir dirbo lietuvių k. mokytoja gimnazijoje. Pagrindinė rinkinio mintis – kūrėjas negali palūžti net ir tragiškais tautos gyvenimo momentais. Priešingai, jo moralinė pareiga – deklaruoti humanistinių vertybių pergalę prieš karo košmarų brutalumą ir nepateisinamą prievartą. Stiprybės semtis galima paprasčiausioje kasdienybės aplinkoje: šio rinkinio eilėraščiuose ji graži, impresionistiškai subtili, tereikia tik stengtis visur to ieškoti. Paskutinis 1956 m. eilėraštis „Paukščiai vėtroje“ (kažin ar tai ne tragiškų XX a. penkto ir šešto dešimtmečio Lietuvos ir Vengrijos įvykių metafora?) autorės pasirinktas ir kaip visos knygos pavadinimas.

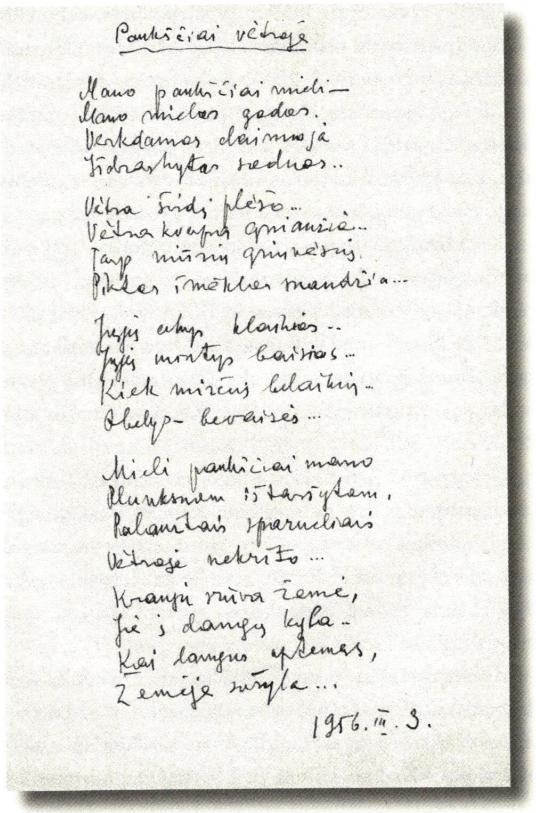

Paukščiai vėtroje

Mano paukščiai mieli –
Mano mielos godos.
Verkdamos dainuoja
Išdraskytuos soduos...

Vėtra širdį plėšo...
Vėtra kvapą gniaužia...
Tarp niūrių griuvėsių
Piktos šmėklos snaudžia...

Jųjų akys klaikios...
Jųjų mintys baisios...
Kiek mirčių belaikių...
Obelys – bevaisės...

Mieli paukščiai mano
Plunksnom ištaršytom,
Palaužtais sparneliais
Vėtroje nekrito...

Krauju srūva žemė,
Jie į dangų kyla...
Kai dangus aptemęs,
Žemėje sušyla...

1956. III. 3

Paskutiniame – ketvirtajame – pačios sudarytame eilėraščių rinkinyje Buivydaitė atsiskleidžia kaip bene vienintelė lietuvių literatūros kūrėja, pasiryžusi gyventi gimtojoje Lietuvoje, tačiau neišdavusi savo vertybių ir iš ikikarinių laikų atsineštos meilės Tėvynei idealų. Tai kūrėja, nuoširdžiai branginusi lietuvių kalbą, su savo tauta likusi visą gyvenimą ir įrodžiusi, kad tik moraliai tvirtas žmogus, kaip tas paukštis vėtroje, būna stiprus.

---

[1] Bronė Buivydaitė. Paukščiai vėtroje. Par. Lionė Lapinskienė, Alma Ambraškaitė. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2018.

[2] Bronė Buivydaitė. Atversti lapai. I dalis. Par. Lionė Lapinskienė, Alma Ambraškaitė. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2018; Bronė Buivydaitė. Vėl. 1919–1939 m. eilėraščių rinktinė. Par. Lionė Lapinskienė. Panevėžys: Komunikacijos centras „Kalba. Knyga. Kūryba“, 2018.

Nuotraukos iš Antano Baranausko ir Antano Vienuolio-Žukausko memorialinio muziejaus fondų

Straipsnių ciklas „Lietuvių kalbos naujovės ir įdomybės“. Straipsnį rėmė Valstybinė lietuvių kalbos komisija.

Jei norėtumėte publikuoti visą straipsnį ar jo dalį, prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorių.